

Száz

A MAGYAR MŰVELŐDÉSI INTÉZET LAPJA

6/4

TARTALOM

Pomogáts Béla: Üzenni a jelennek 1

Dr. Koncz Gábor: Komplet programok tervezése. Két esettanulmány vázlata 6

Beke Pál: Határok nélkül 12

Balipap Zsuzsa: A Határmenti Együttműködések és Fejlesztések Fóruma konferenciája Kaposvárott (2001. szeptember 6-9.) 26

Mátyus Aliz: Magyarkanizsa – egy modell a fejlesztésre 30

Pordány Sarolta: Az amerikai közművelődés irányításáról. Florida állam példája. Amerikai útijegyzetek II. 36

Harangi László – Kelner Gitta: Konferencia a cigányok felnőttoktatásáról és közművelődéséről (Budapest, 2001. május 15.) 39

Székelly Klára: Állam – önkormányzat – közművelődés. Kistelepülések Közművelődési Szakembereinek III. Országos Tanácskozása Encs (2001. június 27-29.) 42

Revitalizáció – reorganizáció

Gutorföldre építkeznek 49

Új Faluház Becsvölgyén 51

Sióagárd – lassan megújuló művelődési ház 54

„Visszahódított” kultúrház Recskén 58

Régi-új művelődési ház Parádsasváron 62

Az írásokat a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma pályázati pénzeiből részesült helyek felkeresése nyomán 2000. nyarán készítette: Sághy Erna.

Salamon Hugó: Változás-menedzselés. Hozzászólás a Szín 6/3-as számában közölt Közművelődési változások című beszélgetéshez. 64

Mátyus Aliz: Találkozni egy művésszel. Gondolatok Bakos Ildikó ráckevei kiállítás-megnyitója kapcsán 66

Progresszív társadalmi folyamatokat serkentő művelődési otthoni hagyományok – mintatanfolyam.
Tanfolyamvezető: Lipp Márta 68

Hírek, közlemények

SZÍN 6/4 – 2001. szeptember

SZÍN – országos közművelődési folyóirat. Megjelenik kéthavonta. A Magyar Művelődési Intézet lapja.
Szerkesztő bizottság: Bóka Mária (Székesfehérvár), Gyulai Lajos (Miskolc), Hazag Mihály (Kazincbarcika – Miskolc),
Horváth Attila (Szolnok), Jagasics Béla (Zalaegerszeg), Kary József (Eger),
Romhányi András (Magyar Művelődési Intézet), Szabados Péter (Kaposvár).

Főszerkesztő: MÁTYUS ALIZ.

Kiadja a Magyar Művelődési Intézet. Felelős kiadó: BEKE PÁL.

A szerkesztőség címe: 1011 Budapest, Corvin tér 8.

Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101. Tel.: 201-5053; Fax: 201-5764

e-mail: kalmarj@mmi.hu

Magyar Művelődési Hálózat Információs Rendszere MMHIR www.mmi.hu

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Borítóterv: Szüts Eszter.

E számunkat a jugoszláviai Kanizsán élő Bicskei Zoltán művész rajzaival illusztráltuk.

ISSN 1416-6925

ÜZENNI A JELENNEK*

Száz esztendő, különösen a mögöttünk lévő évszázad történelmi vajúdásai, folytonos összeomlásai és újjászülései miatt, igen nagy idő, és Németh László életműve ennek a száz esztendőnek éppen középső öt évtizedét íveli át. Bátran mondhatjuk ezért, hogy ez az életmű a huszadik század egyik legjelentékenyebb magyar dokumentuma, amely magába sűríti mindazt a tapasztalatot, felismerést, elképzelést, mindazokat a gondokat és reményeket, amelyek ez a mozgalmas és drámai évszázad hozott, amelyeknek jegyében ez az évszázad alakult.

Oswald Spengler, akinek nagy történelembölcseleti munkája tudvalevőleg Németh László gondolkodására is hatott, fausti kultúrának nevezte el azt a nyugati kultúrát, amely a görög-római antikvitásban találta meg a maga gyökereit, és a kora középkor keresztény világából bontakozott ki, s ívelt fel sok évszázad nagyszerű szellemi értékeinek, az európai szellemiségnek a megalkotásához. A német bölcselet ennek a nyugati kultúrának a jelképét találta meg annak a Faustnak az alakjában, amelyet legismertebb módon Goethe örökített meg az utókor számára (és amely alaknak *Az ember tragédiája* Ádámja is rokona!). Nos, a magyar szellem történetének is voltak ilyen fausti alakjai: nagy írók többnyire, akik munkásságuk során maguk is a szellem határait ostromolták, és eközben minden lehetséges ismeretet össze kívántak gyűjteni. Egy kultúra és egy közösség, mondjuk így: a magyar kultúra és a magyar nemzeti közösség enciklopédiájának és stratégiájának megalkotása ezekre a fausti szellemekre várt. Bizonyára nem a véletlen dolga, hogy ezeket a fausti szellemeket többnyire az irodalomban (és nem a gyakorlati politikusok között) találjuk meg.

A mögöttünk lévő huszadik század magyar történelmét valójában egy folyamatosan és igen fájdalmasan érvényesülő ellentmondással (is) jellemezhetjük. Szoktuk mondani, különösen az egy évtizede bekövetkezett történelmi átalakulás (rendszerváltozás) után, hogy a huszadik századi magyarságnak valójában nem volt nemzeti stratégiája, és részben ez a hiányosság vezetett azokhoz a történelmi, társadalmi és szellemi válságokhoz, amelyek jóformán felőrölték a magyarság életerejét. Mindez tulajdonképpen nem így van: igazából hiteles nemzeti stratégiák jöttek létre, természetesen a szellemi élet, például az irodalom, a társadalomtudomány és a történetírás műhelyeiben, csak éppen nem akadt olyan, a nemzet valódi érdekeinek érvényesítésére alkalmas, nagyszabású politikai személyiség (mondhatnám így is: államférfi), aki valóra tudta volna váltani a szellem embereinek elképzeléseit, terveit. Illetve, midőn ezeknek a terveknek a megvalósítása elsődrendű

szükségletté vált, a történelem kedvezőtlen alakulása mindig keresztülhúzta a nemzeti stratégiák készítőinek számításait. Mert vajon nem egy hiteles és érvényesítendő nemzeti stratégia készült Ady Endre szellemi műhelyében, különösen publicisztikai írásában, az ország demokratikus megújítása és európai elhelyezkedése tekintetében? Ez azonban nem érvényesülhetett a dualista korszak uralmi gamitúrájának rövidlátása és önzése miatt. És nem ilyen stratégiát dolgozott ki a történelmi Magyarország megmentése céljából Jászi Oszkár, nemzeti stratégiát, amely ugyancsak hajótörést szenvedett, részben az Ady Endre nagy álmainak érvényesülését megakadályozó uralmi rendszer, részben a szomszéd népek nemzeti stratégiáit kidolgozó román, cseh, szlovák és szerb politikusok terület-szerző gatlástalansága és végül Trianon következtében? A két világháború közötti korszakban is születtek hiteles és érvényesítésre váró nemzeti stratégiák, például Babits Mihály, Szekfű Gyula, Szabó Dezső, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Németh László, József Attila, Illyés Gyula és Bibó István műhelyében, a konzervatív reformereknek, polgári radikálisoknak, demokratikus szocializmus híveinek, a népi íróknak a műhelyeiben.

Ezeket a stratégiákat azonban rendre figyelmen kívül hagyta az államélet irányítása, és talán csak három esetben találkozott a magyarság valódi érdekeit képviselő stratégiai gondolkodás és a gyakorlati politika, mondhatnám úgy is, a nemzeti érdek és a politikai hatalom. A húszas években gróf Klebelsberg Kuno kulturális intézményszervező programjában, a harmincas években, a második világháború kezdetén, midőn gróf Teleki Pál miniszterelnök az ország semlegességének és a nyugati hatalmakkal kiépített kapcsolatok fenntartásában látta a követendő stratégiai prioritásokat, végül az ötvenes években, midőn Nagy Imre miniszterelnök (két alkalommal is) a nemzeti függetlenség, a demokratikus berendezkedés és a szociális egyenlőség elveinek egyeztetését kísérte meg. A kultuszminiszter életművének azóta is példamutató hatása van, a két miniszterelnök stratégiája viszont tragikus módon megbukott. Teleki hatalmi partnerei, a hatalmi döntések valódi kézbe tartói, mind a kormányzó, mind a katonai vezetés képtelen volt felismerni azt, hogy Teleki stratégiája az egyetlen, amelyre az ország jövőjét építeni lehetett volna, Nagy Imre világtörténelmi kísérletét pedig vérbe fojtotta a szovjet katonai beavatkozás és a Kádár-féle ellenforradalom.

Máskülönben a hiteles és eredményességet ígérő nemzeti stratégiák rendre megmaradtak a szellemi élet belvilágában, a politikai vezetés nem érdeklődött irántuk, és meg sem kísérelte azt, hogy a maga voluntarista, s többnyire minden valóságismeret nélkülöző elképzeléseinek csökönyös követése helyett valamiféle józan körültekintés és bölcsesség birtokában mérlegelje az elvégzendő felada-

*A Németh László születésének századik évfordulójára megjelentetett összeállításból, a *Művelődés* című közművelődési folyóiratból átvett írás. Előadasként elhangzott a 2001-es Tokaji Írótáborban.

tokat. Az ország külső helyzetének kedvezőtlen alakulása mellett a hatalmon lévő csoportok súlyos stratégiai tévedései és mulasztásai is hozzájárultak ahhoz, hogy Magyarország és a magyarság huszadik századi története valójában a súlyos kudarcok és veszteségek története lett.

A huszadik századi magyarság hiteles nemzetstratégiai gondolkodói közé tartozott Németh László is, aki a maga műhelyében szinte minden nagy stratégiai kérdést felvetett. Valójában egész kötetet lehetne összeállítani azokból a fejtegetésekből, amelyekkel Németh az ország és a nemzet valódi sors-kérdéseire választ keresett, és igen sokszor hiteles választ talált. Tulajdonképpen egy olyan Németh László-olvasókönyvet kellene összeállítani, amely szinte kátészerűen mutatja be azokat a gondolatokat és javaslatokat, amelyek révén Németh László a nagy nemzeti sorskérdések hatékony megoldását kívánta elősegíteni.

Németh László egy nemzeti közösség életének és sorsának enciklopédiáját alkotta meg, és történelmi stratégiáját dolgozta ki. Ennek során számot vetett a múlttal, a magyarság európai és közép-európai elhelyezkedésével, társadalmának szerkezetével és belső konfliktusaival, kultúrájának jellegével és feladataival, önismertetének és történelmi helyzetérzékelésének bizonytalanságaiival, a magyarság trianoni feldarabolásának következményeivel, és az ebből adódó feladatokkal, és bátran mondhatjuk, részletekbe menő cselekvési tervet dolgozott ki akár olyan partikuláris területek számára is, mint amilyen a vidéki Magyarország településszerkezetének átalakítása, az iskolai oktatás, a népművelés, az irodalomkritika, vagy éppen a nemzeti rádió tennivalói. Csupán néhány címszót ragadtam ki abból a virtuális, mégis valóságos enciklopédiából, amelyet Németh életműve felmutat.

Németh László a magyar történelem egyik leginkább válságos fél évszázadában vállalkozott ennek a közösségi enciklopédiának és stratégiának a létrehozására. Trianon után, a létfontosságú szociális, politikai és kulturális reformok elsikkasztása után, a második világháborús vereség után, az ötvenhatos forradalom és nemzeti szabadságharc vérbefojtása után, szemben egy korszerűtlen és megújulásra képtelen neobarokk társadalmi berendezkedéssel, majd szemben az úgynevezett létező szocializmus ugyancsak megújulásra képtelen, stagnáló világával, és közben szemben két zsamoki rendszerrel: a német nácizmussal és a szovjet kommunizmussal, többnyire magára hagyva, értetlenkedésekkel küzdve, támadások kereszttüzeiben. Igaz, közben erősödött és növekedett híveinek tábora is, és most, születésének századik évfordulóján elmondhatjuk, hogy emberi egyénisége és erkölcsi példája, stratégiai gondolkodása és írói munkássága talán sohasem kapott olyan teljes és jótékony megvilágítást, mint éppen most: a születésének centenáriuma körül rendezett tanácskozássok, megemlékezések során.

De vajon valóban jelen van-e közöttünk az a fausti szellem, amely huszadik századi történelmünk egyik leginkább figyelemre méltó emberi, alkotói, erkölcsi jelensége volt? Németh László egyénisége és munkássága min-

dig szélsőséges megítéléseknek volt kiszolgáltatva: vagy a rajongó lelkesedésnek vagy az indulatos elutasításnak. Ennek a kettős szenvedélynek az izzása idővel, különösen az író halála után eltelt évtizedekben sokat enyhült, azt azonban ma sem mondhatjuk, hogy Németh László olyan helyet kapott volna a magyar történelem és irodalom pantheonjában, amelyre mindenki (vagy majdnem mindenki) elismeréssel tekint. Szellemi stratégiáját, ennek legfontosabb eszméit és eszményeit, mintha félretolta volna a mögöttünk álló évtized: a rendszerváltás után megélt évtized.

Mert mik is voltak ennek a szellemi stratégiának a sarokpontjai? Talán nem vagyok túlságosan merész, ha azt állítom, hogy Németh Lászlónak azokat a kardinális eszméit, amelyekből szellemi stratégiájának részletei levezethetők, a harmadik út, a minőség forradalma és a magyar kultúra kívánatos karakterét megjelölő bartóki modell gondolata körül kell látnunk. Valamennyi eszmét áthatják a történelembölcseleti, sőt nem félek kimondani, az utópisztikus elemek. Az utópia fogalmától különben Németh sem idegenkedett, abban a Marxizmus és szocializmus című vitairatában, amelyben Molnár Erik egy kritikájára válaszolt, a legkevésbé sem határolódik el az utópisztikus gondolkodók (tehát a szocializmus eszmévilágának elsőként alakot adó gondolkodók) eszményeitől, ellenkezőleg, az utópisztikus gondolkodást állítja szembe azzal az eszmei sivársággal és hatalmi technicizmussal, amely által az oroszországi marxisták torzították el a szocializmus eszméinek eredeti humanizmusát.

„Hogy Marx utópista lett volna – érvelt Németh László ebben az írásában – ezt Ön bizonyára tagadja. S ő az utópiáról ki is mutatta, hogy az a történelem akarata. Én nem fáradtam volna ezzel a bizonyítással, az én szememben a jó utópia többet ér, mint a történelemnek az az akarata, amelyet én elemeztem ki. Az utópia a történelem ellenereje, a lélek válasza a valóságra, s mint ilyen, maga is valóság és történelemcsináló erő.”

De lássuk a Németh László által felvázolt szellemi stratégia, ha tetszik utópia, imént említett sarokpontjait. **A harmadik út stratégiája** a nagynémet és a nagyorosz hatalmi tömbök, a jóléti államot megelőző kapitalista rendszer és a szovjet kommunizmus között jelölte ki a követhető nemzeti utat. Talán ez volt Némethnek az a stratégiai gondolata, amely a legtöbb vitát váltotta ki az elmúlt évtizedek során. Sokan ezt a fogalmat Wilhelm Röpke nevezetes röpiratától eredeztették, ez *A harmadik út* címmel a harmincas években magyarul is megjelent. Holott a Németh Lászlónál használt fogalomnak (harmadik út, illetve harmadik oldal) nem a német társadalombölcseleti könyve volt a forrása, inkább (mint különben annyiszor) Szabó Dezső, és noha a harmadik út fogalma sohasem kapott tüzetes társadalomtudományi vagy politikai meghatározást, és valójában mindig inkább szimbolikus kifejezés, mint tudományosan identifikálható fogalom maradt, mégis mindenki eléggé pontosan értette, hogy különböző korszakokban mit is jelent: a harmincas években, miként ezt a *Tanú* tanulmányai vagy az *Ember és szerep* önéletraj-

zi esszéje mutatta, nagyjából a reformpolitikára utalt, a negyvenes években, különösen a második *Szászói beszéd* idején a német és az orosz nagyhatalom között keresett nemzeti útra, később és szinte korábban is mindig a szélsőséges individualizmus és a szélsőséges kollektívizmus, a zsarnoki (globalizációs) kapitalizmus és a zsarnoki (szovjet) szocializmus között vezető útra: arra a megoldásra, amely újszerű és nemzeti stratégiát kíván előtérbe állítani a készen kapott huszadik századi minták, megváltási ajánlások és kényszerek helyett.

A minőség forradalma (a minőségiszocializmus) az egyéni alkotó és vállalkozó készségekre épülő és az egyéni szabadság eszményével összeférő, sőt azt teljesebben kibontakoztató közösségi társadalomban látta a jövőt. Németh László már imént idézett *Marxizmus és szocializmus* című tanulmányából is kitesztett, elutasította a tételes marxizmust és főként ennek oroszországi változatait, azokat a dogmatikus ideológiákat és agresszív uralmi technikákat, amelyeket Lenin és Sztálin, illetve az egész szovjet berendezkedés képviselt. De nem utasította el magát a szocialista gondolatot és hagyományt, ahogy ez az emberi egyenlőség és a társadalmi igazságosság sokezer éves szellemiségében alakot öltött, nem utasította el a kereszténység, az utópista filozófia és a szegénymozgalmak szocializmusát.

Pontosabban a hagyományos egyenlőség-eszmét a minőség forradalmával kívánta beoltni. „Várom az embert – írta Németh 1933-ban *A minőség forradalma* című írásában –, aki megszövegezte a minőség forradalmi kiáltványát. Ezt a kiáltványt már sok millió ember szövegegeti a szívében, s a mozgalom, melyet kivált, mélyebbre fog szántani az emberi életben, mint az elosztás forradalma.” És ehhez a következőket tette hozzá: „Az ember ezermesternek született. Nincs nagyobb méreg a számára alvó képességeinél. A satnya testű ember kedvetlen, de még kedvetlenebb, akinek a képességei petyhüdtek el. Az ember képességeivel gyökeredzik a világban, azzal kapaszkodik, amit meg tud csinálni. Mindig csordában élünk, és sosem voltunk Robinsonok. De azért Robinsont nem lehet elpusztítani bennünk. Minden élet egy sziget, mely cserekereskedelmet folytat más szigetekkel.” A minőség-szocializmus eszméjében ezeknek a Robinson-lelkületű: vagyis az újítás, a megújulás, a vállalás szellemét képviselő embereknek a helyét kereste egy olyan közösségben, amely nem névtelen tömeget alkot, hanem szabad, alkotó személyekből áll.

Végül a **bartóki modell** – a magyar kultúra – eredeti és ősi forrásaiból táplálkozó egyetemesség gondolata mentén határozta meg nemzeti kultúránk értékeit és lehetőségeit. Németh László mindig érdeklődéssel feszegette a kultúrák eredetiségének és jellegének titkait, ebben valóban Spengler tanítványának bizonyult. Nem csak a magyar kultúráét, hanem például a görögét, a franciáét (nagy Proust-tanulmányában), vagy a közép-európai népekét. Eközben rendre azon töprengett, hogy az egyes kultúrák karakterét miként lehet az emberi egyetemesség javára hasznosítani, vagyis miként lehet összeegyeztetni és szin-

tézisbe foglalni a különöset és az egyetemeset, a nemzetit és az összemberit. Ezeket a gondolatokat ostromolta a magyar irodalom, a magyar kultúra nagy teljesítményeinek vizsgálata során is, beszéljen akár az erdélyi emlékről, Csokonairól, Berzsenyiről, Arany Jánosról, Adyról, vagy éppen a két világháború között felvirágzott népi irodalom kiválóságairól: Illyésről, Sinkáról, Tamásiról, Kodolányiról. Vagy éppen a magyar zenéről: Bartókról és Kodályról.

Valójában a zene adta a kulcsot ahhoz, hogy megtalálja a magyar kultúra (zene és irodalom) igazi művészi stratégiájának titkát: abban, hogy a magyar kultúrának egyszerre kell eredetinek (vagyis nemzetinek) és egyetemességnek (vagyis összemberinek) lennie, és hogy az egyetemességet csak az eredetiség forrásainak kiaknázása által lehet igazán elérni. 1956-ban papírra vetett nevezetes (és bizony Kálváriát-járt) *Magyar műhely* című tanulmányában beszél erről, midőn összeveti Bartókot és Adyt: „Ady és zenészeink, főleg Bartók rokonsága nyilvánvaló. Ady s Bartókot is költészet s zene új horizontjai vonzották, mind a ketten nagy romantikusok voltak, akiket a ki nem próbált láza vitt az európai modernségben derengő jövő felé (amelyet Bartók persze sokkal tájékozottabban vizsgált, mint Ady), de közben egyikük sem szakadt el a talajtól, amelyen állt; a modernségnek mind a ketten magyar kincsek bevetésével adtak hitelt és tartalmat. Ady a félpasztor-félnemes protestáns világban megőrzött magyar múlttal, Bartók az ősi parasztzenével. A művésztükben kirajzolódott feladat is hasonló: a magyarságban megtalált Európa (vagy legalább újkor) alatti anyagot az új, nyugati eszközökkel feldolgozva s megemelve, a magyar zenét s költészetet jövőnk fegyverévé s a világ közkincsévé tenni.”

Valljuk meg, szomorúan vagy tárgyilagosan, egyre megy, egyik sarkalatos stratégiai elv sem vált a rendszerváltozás után megszülető új magyar társadalom és közélet irányadó eszméjévé. Annak ellenére, hogy korábban, még a rendszerváltozás előestéjén, emlékezzünk csak az 1987-es első lakiteleki találkozóra, az új magyar demokrácia Németh László eszméire, eszményeire esküdött fel, és annak ellenére, hogy mára egész kis könyvtárat tölthetne meg a Németh Lászlóval foglalkozó irodalom. Ez az irodalom azonban, úgy tetszik, megmaradt a szellemi-értelmiségi élet szűkebb körén belül, inkább csak ott fejt ki hatását, ahogy Németh László regényei, drámai művei, irodalmi tanulmányai is.

A mögöttünk lévő kommunista korszakban divatos dolog volt szembeállítani egymással Németh közéleti stratégiáját és szépirodalmi műveit, mondván, hogy saját eszméi fölött regényeiben és drámáiban gyakorolt kritikát. Nem hittem és ma sem hiszek ebben az irodalomtörténeti ügyeskedésben, ugyanis meggyőződésem szerint Németh szépirodalmi művei, miközben természetesen képet adnak a magyar társadalomról és az emberi lélekről, sőt kifejezésre juttatják az író antropológiai eszméit (vagy vízióit), számot adnak arról a szellemi stratégiáról is, amely-

nek keretében Németh a magyar élet megújítása felől gondolkodott. Mindez nemcsak azokról a regényeiről mondható el, amelyek a társadalmi lét enciklopédikus rajzát adják, tehát az *Utolsó kísérlet*-ről, az *Égető Eszter*-ről és az *Irgalom*-ról, hanem a mitikus jellegű, antropológiai regény-metáforából is, mint amilyen a *Gyász* és az *Iszony*. De elmondható Németh László drámai műveiről is, mindenekelőtt történelmi drámáiról, például azokról, amelyekben Apáczai Csere János, Bethlen Kata, a két Bolyai, Széchenyi István, Görgey Artúr, illetve VII. Gergely pápa, Husz János, Galilei és Gandhi sorsát idézte fel.

Németh nagy eszméit, úgy tetszik, megkerülte az új magyar történelem, és talán még ezeknek az eszméknek az időszerű üzenetét és tanulságát sem volt hajlandó vagy képes figyelembe venni. Holott bizonyára léteznek olyan üzenetek és tanulságok, amelyek megszívvelése hitelesebbé és eredményesebbé tehetné volna az új magyar demokráciát. Némethnek ugyanakkor van néhány, nem is kevés, olyan gondolata, amelynek teljesebb igazsága és időszerűsége éppen most, a posztmodern korban és az európai integráció idején világlik meg előttünk. Három ilyen gondolatát szeretném megemlíteni: a regionalizmus, ahogy ő mondotta volt annak idején: a táj hazák, a gyár világával szembeállított kert és az értelmiségi társadalom gondolatát. Nem hivatkozom művekre, Németh László olvasói jól tudják, hogy ez a három gondolat több munkájában, többféle módon is visszatér.

A tájhaza, a kert és az értelmiségi társadalom gondolata: hármasszellemi stratégiája különben szervesen összefügg egymással. Németh László egyféle organikus társadalmat látott maga előtt, amely a munka és a kultúra rendjében épül, amely nem fordítja egymással szembe sem az egyént és a közösséget, sem az etnikumokat, sem a társadalmi osztályokat.

Németh tulajdonképpen elutasította mind a marxizmus, mind a különféle konzervatív, rendi és jobboldali ideológiák társadalmi teóriáit, és természetesen bizalmatlan volt a huszadik században szinte mindenütt – ideológiáktól teljesen függetlenül is – érvényesülő etatizmussal szemben is, amely a központosított és megszervezett államban látta az emberi együttélés és a nemzeti élet egyetlenegy legfőbb letéteményesét.

Ebben a tekintetben tanulságos, ami 1934-es *Nemzeti radikalizmus* című írásában olvasható: „A nemzet: anyagcsereháló, s nagyon együgyű, gyarmatias jellegű anyagcsere az, ahol a vidékről följön a bor és búza, s a központból visszamegy az éke és a pártlista. Föld és ember valahányszor és valahol találkoznak, eredetük akarnak létrehozni. Ember és táj: vőlegény s menyasszony. A mai államrend és a mai műveltség óvszert dug a vőlegény zsebébe, s megtanítja úgy érintkezni, hogy szerelmükre hasonlító magzat ne szülessék. Azt követeltek tőlünk, hogy szeressük a hazát. De mi lett ez a haza? Elvontság, mint az emberiség. Adjátok vissza az embernek a táj hazát, tudatosítsátok körülmények és munka, lélek és láthatárral kiöltött világ kapcsolatát; a haza tapinthatóbb és szerethetőbb lesz. A

nemzet életének melegedő-tüzeit a táj hazák közepén kell kigyújtani. A kis egység, melyet még ismerünk s melyben még minket is ismernek, több embert enged be a nemzeti életbe, s a milliókhoz közelebb fekvő kultúrköröket teremt. A görög polis közösségteremtő piacaira van szükség. A belső közösségek súrlódásai nem szakíthatják szét a mai államot, a csoportok kulturális és közgazdasági önkormányzata legfőbb túlsúlyát mérsékli, míg hadsereg, gazdaságterv, hitel az ő kezében van.”

Ennek a társadalmi tanításnak, ahogy láttuk, **a táj hazák sajátos identitásának védelme és önkormányzata** volt a lényege. Ez az önkormányzatiság, mint modell, egyrészt demokratikus, minthogy a táj hazák lakóinak (polgárainak) akaratervényesítését szolgálja, valójában hatékonyabban, mint azok a társadalmi és állami modellek, amelyek nem horizontálisan, hanem vertikálisan képzelik el az akaratervényesítés politikai mechanizmusát, következképp minduntalan manipulálni tudják ezt a népi akaratot. Másrészt modern, minthogy éppen a huszadik századi európai (és amerikai) fejlődés tanúsíthatja, hogy az önkormányzatiság, a lakóhelyi demokrácia, amely nemcsak a községek, hanem a tájegységek és az etnikai vagy kulturális közösségek keretei között is érvényesíthető, szélesebb teret ad az egyén és a közösség akaratára, mint akár a tömegdemokráciák, akár a felülről vezérelt látszatdemokráciák vagy éppen a zsamoki rendszerek. Valójában a magyar állam területén kívül élő magyar közösségek számára is az önkormányzatiságnak ez az elve adhatna igazi demokráciát, valódi fejlődési lehetőséget.

Németh László organikus társadalmi modelljéből nagyon sok minden következett. Nem csak egy valódi és hiteles demokratikus berendezkedés lehetősége, amely képes küszöbölni a huszadik századi társadalmak embertelen torzulásait, legyen ezeknek a társadalmaknak a vezető eszméje a liberális piacgazdálkodás, a nemzeti önzés vagy éppen az osztályharc, hanem valóságos kulturális stratégia is, például a felsőfokú oktatás felépítésétől a magyar rádió munkájának megszervezéséig, illetve egy valódi nemzeti stratégia, amely ugyanúgy magába foglalta a nincstelen paraszti rétegek felemelésének szükségszerűségét, mint a tőkés rendszer ésszerű szabályozását, a határon túl kisebbségi létbe szorított magyarok iránt vállalt szolidaritást, és a közép-európai népek kölcsönös kien-gesztelődésének és együttműködésének eszméjét.

A kert-Magyarország eszméje (szemben a gyárak eszméjével) ugyancsak az organikus társadalom gondolatából következik, egyszersmind összefügg a harmadik út és a minőség-szocializmus gondolatkörével is. Németh László *Életcél* című, a *Tanú* 1935-ös évfolyamában olvasható írását szeretném idézni (ez az *Új Szellem* című folyóirat 1937-es évfolyamában *Kert-Magyarország felé* címmel volt olvasható!). „A mi területünk – írta itt Németh, a magyarság jövőjét latolgatva – az új, az embermilliókat felszívó világ: a Kert, a minőség-földművelés. A föld milliókat küldött fel a városokba, de ma még több milliót hajlandó kertjeibe visszavenni. Fémekek, műszerek és mozdonyok he-

lyett: gyümölcsöt, zöldséget, apró állatot kínál ez az új világrész, annyit, amennyi számára tudásunk s szorgalmunk rajta helyet szorít. A Kert éppolyan nagy jelképe a mi századunknak, mint az előzőnek: a gyár. Nem csak anyagi, szellemi is. A Kertet kereste a múlt század kapitalizmusának az egész ellenzéke; az új európai irodalom java a Kert irodalma; kertvárosokba szövik ma a városi ember, s a Kert erkölcséről és államáról álmodunk mindnyájan, százféle álomban.”

Az organikus társadalmi modell középpontjában Németh László mindig is az alkotó értelmiséget képzelte el. Nem pusztán arra gondolt, hogy a társadalmat és az államot az értelmiségnek kell irányítania (minthogy ez a követelmény sem érvényesült egyértelműen Magyarországon és a kelet-közép-európai régióban sem a két világháború között, sem 1945, sem 1989 után, az értelmiség ugyanis nem azonos azokkal, akik valamiképpen hozzájutottak egy diplomához, az értelmiségnek legalábbis gondolkodásában függetlennek kell lennie!), hanem arra, hogy magának a társadalomnak értelmiségi társadalommá kell válnia. Ez is meglepően modern gondolat lehetett a két világháború közötti korszakban, lévén hogy az értelmiségi társadalom csak mostanában kezd megvalósulni a nyugati világ leginkább fejlett civilizált és kulturált országaiban.

Az **értelmiségi társadalom eszméje**, mint hiteles nemzeti stratégia, Németh Lászlónak szinte egész életművét átszövi. Egyetlen passzust idéznék itt, azt is a helyzet (a beszédhelyzet) valódi drámaisága miatt: az 1943 nyarán elmondott (és azóta is viták középpontjában álló) második *Szárszói beszédet*, amelyben Németh László a második világháború után következő új történelmi korszak nem

éppen biztató kilátásaival vetett számot arra is kitérve, hogy vajon a magyar értelmiség milyen módon és milyen mértékben lesz képes egy bizonyára diktatórikus (és okkupációs) korszakban megőrizni a maga eredeti eszményeit és hagyományait. Az előadó számot vetett az értelmiségi létezés és hivatás várható nehézségeivel, végül mégis ennek a hivatásnak a történelmi értéke és pátosza mellett tett vallomást. A szárszói beszédet Németh a következőkkel fejezte be: „Én azt mondom: sosem volt ilyen szép értelmiségi embernek lenni, mint ma. Csak az értelmiség hivatását ne felejtsek el. Értelmiségi foglalkozásokat földhatják, válhatnak munkakönyvet, elmehetnek kapálni, azt azonban ott is tudniok kell, hogy értelmiségi emberek, s ma az értelmiség a Noé bárkája. Benne ring mindaz a hagyomány, küzdés, emlék, amit az izgalomba jött emberiség tán hajlandó volna föláldozni. S benne menti magát a jövő nagy utópiája is: az osztályok valódi összeölelkezése – egy megtisztult értelmiségi kultúrában.”

Az a társadalom, az a civilizáció, amely a nyugati világban most kibontakozik, és amelynek kialakítására, európai integrálódása következtében Magyarország is törekedni fog, mind a három eszmét előtérbe fogja állítani, minthogy a regionalizációnak, a posztindusztriális berendezkedésnek és az értelmiségi társadalomnak máris a születő új Európa talán legfontosabb értékei között van a helye. A száz esztendeje született nagy író és gondolkodó eszméi által úgy tér vissza közénk, hogy máris a jelen legfőbb kérdéseire válaszol, és az örök fausti szellem jegyében közelíti meg azokat a határokat, amelyek a múlttól elválasztják a jövőt.